

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör. Dr.
İlkay AKLAN

Çukurova Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Arkeoloji Böl.

iaklan@cu.edu.tr

 0000-0002-8817-8895

 10.56387/ahbvedebiyat.1282372

Gönderim Tarihi: 13.04.2023

Kabul Tarihi: 05.06.2023

Alıntı: AKLAN, İ. (2023) "Orta Anadolu'da Geç Tunç Çağı Sonu ve Demir Çağı Üzerine Bir Değerlendirme". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 47-61.

ORTA ANADOLU'DA GEÇ TUNÇ ÇAĞI SONU VE DEMİR ÇAĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bu makale Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde gerçekleştirilen Ovaören Demir Çağı Mimarisinin Orta Anadolu Demir Çağı Mimari Gelenekleri İçindeki Yeri ve Önemi adlı doktora tezinden geliştirilmiştir.

ÖZ: Anadolu'nun merkezinde, stratejik konumu ile geçiş noktası olma özelliği taşıyan Orta Anadolu Bölgesi, tarih boyunca pek çok kültüre ev sahipliği yapmış ve bu yüksek platolar sahası Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Hitit Devleti'nin çekirdek bölgesini oluşturmuştur. MÖ 17. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun büyük bir bölümünde siyasi birliği sağlamayı başaran Hitit Devleti'nin, MÖ 13. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başında Doğu Akdeniz Havzası'nda gerçekleşen ve kriz yılları olarak adlandırılan süreçte güç kaybedip akabinde tarih sahnesinden çekilmesi ile söz konusu topraklarda yeni ancak istikrarsız bir dönem başlamıştır. Bu dönemin başlangıcını oluşturan ve yazılı kaynakların eksikliği nedeni ile Karanlık Dönem olarak da adlandırılan Erken Demir Çağı, göçlerin yanı sıra materyal kültürün değişime uğradığı bir süreç ve dağınık şekilde yaşayan kırsal topluluklar ile temsil edilmektedir. Orta Anadolu Bölgesi'nde uzun bir aradan sonra güç unsurlarının görüldüğü ve politik aktörlerin çoğaldığı Orta ve Geç Demir Çağı ise önce Frig, Tabal, Asur ve Urartu, ardından Lidya, Med ve Persler gibi güçlerin mücadelelerine sahne olmuş ve bu hâkimiyet çabası bölgenin tarihsel sürecini belirlemiştir. Bu çalışmada Orta Anadolu'da Geç Tunç Çağı sonundan Demir Çağı'nın bitişine kadar yaşanan süreç yazılı kaynaklar ve arkeolojik kanıtlar ışığında incelenmiş ve bölgenin geçirdiği süreç üzerine genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Erken Demir Çağı, Frig, Tabal, Asur, Pers.

AN ASSESSMENT OF THE END OF LATE BRONZE AGE AND IRON AGE IN CENTRAL ANATOLIA

ABSTRACT: The Central Anatolia Region, which serves as a transition point with its strategic location in the center of Anatolia, has hosted a lot of cultures throughout history and this area of high plateaus formed the core region of the Hittite State since the Late Bronze Age. The Hittite state, which had achieved political unification of a large part of Anatolia from the 17th century BC onward, lost power in the process, called the "crisis years" between the late 13th century and early 12th century BC in the Eastern Mediterranean Basin; this process culminated in the withdrawal of the Hittite state from the historical arena, thus initiating a new but unstable period for the lands in question. The Early Iron Age, the beginning of this period that is called the Dark Age due to the lack of written sources, is represented by a process in which material culture changed, by migrations and by rural communities living in a dispersed way. The Middle and Late Iron Age, in which figures of power were seen and political actors increased in the Central Anatolian Region after a long time, witnessed the struggles of powers such as Phrygian, Tabal, Assyrian and Urartian first, and then Lydia, Medes and Persians. This contest for domination effort determined the historical process of the region. In this study, the process from the end of the Late Bronze Age to the end of the Iron Age in Central Anatolia is examined in the light of written sources and archaeological evidence, and the study is intended to make a general assessment on the process undergone by the region.

Keywords: Hittite, Early Iron Age, Phrygian, Tabal, Assyrian, Persian.

Giriş

Geç Tunç Çağı sonunda gerçekleşen ve bazı araştırmacılar tarafından “kriz yılları” (Ward- Joukowsky vd. 1992) olarak tanımlanan süreç, Anadolu topraklarının batısında Miken, Anadolu’da ise Hitit Devleti’nin çöküşü ile sonuçlanmış, bunun yanı sıra bu süreçten Levant kıyısındaki pek çok kent de zarar görmüştür. Kriz yıllarının yıkıcı etkisi Mezopotamya’nın iç bölgelerine ulaşmamasına rağmen, bu süreçte bölgedeki ticari belgelerin sayısındaki azalma ve inşa faaliyetlerindeki düşüş, Asur Devleti’nin de söz konusu kriz ortamından etkilendiğini ve ekonomik bir gerileme yaşadığını ortaya koymaktadır (Kertai, 2009: 38). Kriz yıllarının Anadolu’nun çevresindeki uzak bölgelerde yarattığı etki ile birlikte daha büyük boyutlu bir sürecin yaşandığına vurgu yapan çalışmalar, söz konusu döneme bütüncül ve geniş kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır (Aydingün, 2014: 26-32). Genel olarak bu dönem üzerine çalışma yapan bilim insanlarının üzerinde hemfikir olduğu konu, kuzeyde Balkanlar, güneyde ise Ege Denizi üzerinden gerçekleşen büyük göç dalgalarıdır. MÖ 13. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl başına tarihlenen Mısır belgelerinde, yağmacı ve korsan olarak tanımlanan ve “Deniz Kavimleri” (Sandars, 1985: 9; Woudhuizen, 2006) olarak adlandırılan söz konusu toplulukların etnik kökeni ve yarattıkları etkiden ziyade, son dönemde bu halkları göç etmeye zorlayan nedenler üzerinde durulmakta ve bu kaotik ortamın arkasındaki süreç, bölge genelinde bir bütün olarak değerlendirilmektedir (Aydingün, 2014: 159-170; Zangger, 2016: 143).

Yukarıda genel hatları ile değinilen kriz ortamından, diğer bölgeler gibi Anadolu da etkilenecek ve bu süreç MÖ 12. yüzyılın başında, Orta Anadolu merkezli Hitit Devleti’nin siyasi ömrünü tamamlaması ile sonuçlanmıştır. Hitit otoritesinin hangi süreçte, nasıl ve hangi sebeplerle sona erdiğine dair olaylar dizisi net olarak bilinmemekle birlikte (Balza-Mora, 2015: 427) Hitit kentlerinin tahrip edilerek yıkıldığına dair eski görüşlerin (Drews, 2014: 9-11) aksine, başkent Hattuşa ve çevresinin organize bir şekilde terk edildiği anlaşılmaktadır (Seeher, 2010: 220).

Geç Tunç Çağı Sonu-Erken Demir Çağı

Boğazköy ve çevresinde ele geçen Hitit belgeleri, Geç Tunç Çağı sonunda Hitit yönetimi için bir sorun haline gelmeye başlayan iç gelişmeler ve dış tehditler ile ilgili genel bir izlenim sağlamaktadır. Bu dönemde doğuda Hitit otoritesini tehdit eden ve Fırat’ın doğusunda giderek güçlenen Asur Devleti’nin yanı sıra, batıda Ahhiyawa tarafından isyana teşvik edilen topluluklar ve bunların yarattığı huzursuzluk ortamı dış tehditlere, Hitit başkenti Hattuşa’daki taht mücadeleleri ise içte yaşanan olumsuz gelişmelere örnek olarak gösterilmektedir (Yakar, 2006: 34). Buna ek olarak başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar sebebi ile azalan savaş gelirlerinin yanı sıra bu dönem ticari faaliyetlerindeki düşüş de Hitit ekonomisinin zayıflamasına neden olmuştur (Özkan, 1998: 72; Özkan, 1995: 215-217). Bu kapsamda Hitit kralı IV. Tudhaliya (MÖ 1240-1220) ile Asur kralı I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) arasında gerçekleşen savaşta (Singer, 1985: 101-123; Yamada, 2011: 202) Hitit ordusunun başarısızlığı ile II. Şuppiluliuma’nın Alaşiya seferine yönelik zafer ifadesinin inandırıcılıktan uzak olduğu görüşü (Yakar, 2006: 37) göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu mücadelelerin gerek ekonomik gerekse politik bir zayıflık yarattığı düşünülebilir. Bununla beraber Hitit yönetiminin bir stratejisi olarak ülkenin eyaletlere bölünmesi ve söz konusu eyaletlerin yöneticilerine büyük ayrıcalıklar tanınması da Hitit Devleti’nin yıkılmasına etki eden faktörler arasında sayılmaktadır (Özkan, 1998: 76). Bu süreçte Hitit merkezi ile Kargamış arasında herhangi bir politik uyumsuzluk görülmezken, yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre Tarhuntaşşa, Hitit siyasi otoritesi için bir sorun olarak görülmektedir. Bu görüşe paralel olarak, Hitit İmparatorluğu’nun vasal devletler üzerindeki ekonomik ve askeri baskıları da, kriz yıllarındaki huzursuzluk ortamını ve ayaklanmaları tetikleyen faktörler arasında yer almaktadır (Harita 1) (Aydingün, 2014: 54).

MÖ 13. yüzyılda Hitit başkentinde yaşanan gelişmeler ve değişim de, bu süreçte Hititlerin içinde bulunduğu durum ile ilgili bir izlenim vermektedir. Söz konusu dönemde, Yukarı Şehir’deki tapınakların büyük bir bölümü terk edilmiş ve bunların yerlerini atölyeler ile bitişik karakterdeki küçük mekânlar almıştır (Neve, 1990: 29). Yukarı Şehir’de görülen bu radikal

değişiklik, kentin dinsel karakterinin azalması olarak yorumlanmış (Neve, 1990: 30) ve bu duruma sebep olarak da başkent in MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreğinde II. Muwattalli tarafından Tarhuntaşsa'ya taşınması gerekçe gösterilmiştir (Schachner, 2019: 78). Sebebi ne olursa olsun, başkent in II. Muwattalli tarafından Hattuşa'dan Tarhuntaşsa'ya taşınması ve kısa bir süresonra

III. Hattuşili'nin tahtı ele geçirip III. Murşili'yi (Urhi-Teşup) sürgüne göndermesi, çift başlı bir yönetim anlayışına ve politik uyumsuzluğa sebep olmuştur. Bu gelişmeler tek başına imparatorluğun yıkılışına etki etmese de, çok bileşenli faktörler arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Yukarıda genel hatları ile bahsedilen tüm bu gelişmeler, Hattuşa'da uzun zamandan beri kriz yaşayan siyasi otoritenin MÖ 12. yüzyıl başında çökmesine neden olmuş ve Hititlerin Orta

Harita 1 Geç Tunç Çağı'nda Anadolu (Mielke, 2021)

Anadolu merkezli, bütüncül yapısını sona erdirmiştir (Yakar, 1993: 3). 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok araştırmacı başkent in konumundan dolayı, Hitit Devleti'nin yıkılmasının deniz kavimleri ile ilişkilendirilemeyeceğini savunmuş ve bu durumun daha çok Balkanlar ve Anadolu'nun kuzeyinden gelen göçlerle ilgili olduğunu önermiştir. Söz konusu araştırmacıların bir bölümü Frigleri ön plana çıkarırken (Götze, 1957: 184; Akurgal, 1955: 112-113; Mallory, 1989: 30-31; Strobel, 2005: 195-196) bir grup araştırmacı da, ekonomik ve politik olarak zayıflamış durumdaki Hitit başkentine son darbeyi vuranların Kaşkalar olduğunu belirtmiştir (Singer, 2007: 166; Macqueen, 2013: 56). Bu görüşlerin aksine bazı araştırmacılar Hitit başkentine saldırı ve akınlardan ziyade Hattuşa'da kent dokusuna ve yapılarına etki eden içsel bir bozulma süreci üzerinde durmaktadır (Genz, 2003: 187). Nitekim Boğazköy'de gerçekleştirilen kazılar sonucunda, yerleşmedeki yapılarda görülen yangın izlerinin ve tahribatın, bir saldırıdan ziyade yapılar terk edildikten sonra gerçekleştiği ve bu durumun yalnızca tapınak ve saray gibi kamu yapılarında takip edilebildiği önerilmektedir (Seeher, 2010: 221). Ayrıca incelenen yapıların buluntu yönünden zayıf olması da söz konusu yapıların ancak terk edildikten sonra yıkılmış olabileceğini kanıtlar niteliktedir (Schachner, 2019: 92).

Boğazköy kazılarında ele geçen seramik buluntuları, merkezi otoritenin sona ermesinden sonra Hitit geleneğinin sürdürülmeye çalışıldığını göstermesine rağmen, söz konusu süreç

kısa sürmüştür. Diğer yandan Hitit egemenliği altında kırsal bölgelerde yaşayan ve geçim ekonomileri tarım-hayvancılık ve madencilik gibi aktivitelere bağlı küçük topluluklar, kısa süre içinde farklı politik gelişmelere ve kültürel çeşitliliğe uyum sağlamaktan ziyade, olasılıkla mevcut durumlarını korumuştur (Yakar, 1993: 3). Bu görüşe benzer bir şekilde bölgenin güneyindeki Kapadokya bölümünde, daha kapsamlı bir organizasyon çerçevesinde yerel idari kurumların ve toplulukların başını çektiği bir devamlılık süreci yaşandığına dair görüşler de mevcuttur (D'Alfonso, 2014: 233). Bu bağlamda Hitit merkezlerinin hepsinin tahrip edildiğini veya terk edildiğini söylemek güçtür. Siyasi otoriteye yönelik görüşler ise, dağılma süreci ve takip eden dönemde, Anadolu'nun güney ve güneydoğusunda bağımsız kent devletlerinin çıktığı noktasında birleşmektedir (Yakar, 1993: 4). Söz konusu dönemde Kargamış ve Tarhuntaş'a da görülen örgütlenme ve organizasyon Hitit kültürünün tamamen yok olmasını engellemiştir.

Orta Anadolu Bölgesi'nde bu döneme ait yazılı kaynakların eksikliği nedeni ile Hitit Devleti'nin yıkılışının ardından geçen yaklaşık 300 yıllık süreç "Karanlık Dönem" olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu sürece dair pek çok soru işareti olmasına rağmen, bölgede Hitit yönetiminin sona ermesinden sonra görülen materyal kültüre ait kalıntılar, politik, ekonomik ve kültürel bir değişimi yansıtmaktadır. Bu değişimin başlıca sebebi olarak, Balkan kökenli bir topluluk olan Frigler görülmektedir. Ancak Friglerin Troia VIIa tabakasını yıktıktan sonra iç bölgelere uzanıp Hitit başkentini istila ettiği yönündeki eski görüşler (Akurgal, 1955: 111; Strobel, 2005: 195), son yıllarda gerçekleştirilen Gordion, Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Çadır Höyük ve Ovaören kazıları ışığında geçerliliğini yitirmiştir. Nitekim söz konusu merkezlerden Gordion'da seramik, mimari ve beslenme kültüründe gözlemlenen değişim temel alınarak Erken Demir Çağı'nda Balkanlar üzerinden Anadolu'ya yoğunlaşan göçlerin barışçıl nitelikte olduğu vurgulanmaktadır (Voigt-Henrickson, 2000: 42-46). Genel kabul edilen görüşe göre de, Mısır kayıtlarında geçen deniz kavimlerinin aksine, Balkanlar'dan Anadolu üzerine olan hareket, bir istiladan ziyade, barışçıl nitelikte bir göç hareketidir (Aydingün, 2014: 167). Son yıllarda İstanbul ve çevresinde yapılan araştırmalarda ele geçen verilerden yola çıkılarak, Marmara'nın kuzeyinde, İstanbul-Kocaeli üzerinden Frig coğrafyasına yeni bir göç hattı üzerinde durulmakta ve buna kanıt olarak da Balkan topluluklarına ait arkeolojik materyaller gösterilmektedir (Harita 2) (Aydingün-Aydingün, 2013: 73-74). Bu duruma ek olarak bazı araştırmacılar, yazılı belgelerde Hitit otoritesine sorun çıkardığı ve Hititlerin yıkılışında payı olduğu düşünülen Kaşkaların saldırgan değil, yalnızca kendi bölgesini savunan bir topluluk olduğu görüşünü benimsemiştir (Aydingün, 2014: 164). Nitekim kültürel bir değişimin ilk adımlarına rastlanan Oluz Höyük'ün 7B tabakasında, herhangi bir yangın ve yıkım izinin olmaması da bölge özelinde bu görüşü destekler niteliktedir (Dönmez-Abazoğlu, 2019: 239-240).

Yazılı belgelerde, Erken Demir Çağı Anadolu'sunda karşılaşılan bir diğer topluluk da Muşkiler'dir. Adlarına Asur kralı I. Tıglat-Pileser dönemi (MÖ 1115-1077) sefer kayıtlarında rastlanan Muşkilerin, Alzi ve Purulumzu ülkelerinde 50 yıldır var oldukları belirtilmektedir. Söz konusu Asur kralı, Anu-Adad tapınağında bulunan yazıtında, tahta geçişinin ilk yılında söz konusu topluluk üzerine gerçekleştirdiği seferinden ve Muşki Ülkesi'nin beş kralı ile 20.000 askerden bahsetmektedir (Luckenbill, 1926: 74; Grayson, 1991: 14). Bu verilere dayanarak Muşkilerin MÖ 12. yüzyılın ilk çeyreğinde Elazığ ve çevresinde yaşayan bir topluluk olduğu önerilmiştir (Sevin, 1988: 54-55). Ancak Muşkilerin Kafkasya kökenli bir halk olduğu görüşlerinin (Çilingiroğlu, 1994: 20) yanı sıra, II. Sargon (Luckenbill, 1927: 4, 8,22) yıllıklarında geçen Muşkili Mita ifadesindeki Mita'nın Frig kralı Midas ile eşitlenmesi, Friglerle Muşkilerin aynı topluluk olduğu görüşünü ortaya çıkarmış (Kopaniyas, 2015: 215, 216, 218) ve bu görüş yaygın olarak kabul edilmiştir. Aynı metinde geçen halklardan bir diğeri, Hitit metinlerinde de sıkça karşılaşılan Kaşka'lardır (Kaşku/Kaşki). Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde yaşadıkları düşünülen Kaşkalar, olasılıkla Hitit Devleti'nin sona ermesinin ardından daha rahat hareket etme imkânı bulmuş olmalıdır (Murat, 2016: 112). Söz konusu metinde Asur hâkimiyetine isyan eden ve Asur'a ait bazı kentleri ele geçiren "4000 adam" içinde Kaşkalar dışında Urumi ve Hatti Ülkesi'nin askerleri de yer almaktadır (Luckenbill, 1926: 77). I. Tıglat-Pileser'in anlatımına göre,

MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı arasındaki bir zaman dilimini kapsamaktadır. Söz konusu yazılı belgelerin sayısı, Asur krallarının bölge üzerindeki politik ve ekonomik amaçları ile eş zamanlı olarak III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-727) döneminden itibaren artmaya başlamıştır. Asur yazılı kaynaklarının artışında Frig/Muşki, Tabal ve Urartu yöneticilerinin, Asur baskısına karşı önlem alma ve kendi aralarında ittifak kurma girişimlerinin de önemli bir payı vardır (Akçay, 2011: 40). Yeni Asur Devleti'nin Tabal coğrafyası üzerinde amaçladığı politik dayatma ve ekonomik baskının yoğun şekilde gerçekleştiği bu dönem, bölgedeki yerel yazıtların da geliştiği dönem (MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı) ile örtüşmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde konfederatif bir yapıya sahip Tabal coğrafyasında hâkimiyet kurmayı amaçlayan Asur Devleti, bu politikasını III. Salmanassar, III. Tiglat-Pileser ve II. Sargon dönemlerinde çeşitli stratejiler üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. MÖ 9. yüzyılda daha çok ekonomik kazanımlar amacıyla şekillenen stratejiler, bu dönemden kısa bir süre sonra, bölgede Frig/Muşki, Tabal ve Urartu gibi güçlerin gelişmesi ve izledikleri siyaset ile değişmiştir. Sonuç olarak bölge ve çevresinde oluşan siyasi iklim sonucunda, Tabal toprakları üzerinde temelleri ekonomik sömürüye dayanan, politik bir baskı kurulması hedeflenmiştir. Bu amaçla ilk girişim III. Salmanassar (MÖ 858-824) döneminde gerçekleşmiş ve kral 22. saltanat yılında, Fırat Nehri'ni geçip Hatti Ülkesi ve Melidite'den haraç aldıktan sonra, Timur Dağı'nı aşarak Tabalı Tuatti'nin topraklarına saldırmıştır (Akçay, 2014: 39). III. Salmanassar, Siyah Obelisk ve Nimrud Heykeli yazıtında anlattığı seferinde, Tabal şehirlerini yakıp yıktığını, korkuya kapılan Tuatti'nin, krali şehri Artulu'ya sığındığını ve Tuatti'nin oğlu Kikki'den haraç aldığını belirtmektedir. Bu sefer sonucunda Tabal'ın 20 kralının da III. Salmanassar'a hediye verdiği ifade edilmiş iken, Siyah Obelisk'te hediye alınan Tabal krallarının sayısı 24 olarak verilmiştir (Luckenbill, 1926: 206).

Nimrud Heykeli yazıtı ve Siyah Obelisk'te geçen ifadelerden yola çıkarak Tabal'da görülen organizasyon ve bölgenin siyasi örgütlenmesi hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür. Metinlerde, Tabal sınırları içerisinde pek çok kraldan bahsedilmesi çoklu bir politik örgütlenmeye işaret etmekle birlikte, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlayan Tabal yerel yazıtları da, bu organizasyonun şehir devletleri niteliğinde olduğuna ışık tutmaktadır. Bölge ile ilgili kapsamlı bir çalışma gerçekleştiren A. Akçay (Akçay, 2011: 17), Tabal'ın farklı hâkimiyet alanlarına sahip kralları ile ortak düşmana karşı birlikte hareket eden konfederatif bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Benzer bir şekilde söz konusu örgütlenmenin, Tuatti hâkimiyetinin öne çıktığı, kent devletlerine sahip yerel krallar ve beyler niteliğinde bir yapıya sahip olduğu da önerilmektedir (Kurt, 2010: 130). Tabal topraklarına gerçekleştirilen ilk sefere ait kayıtlardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise III. Salmanassar'ın "Artulu şehrini kuşattım" ifadesinde görülmektedir. Sefer kayıtlarındaki söz konusu ifade doğrultusunda, Tabal topraklarında Asur saldırılarından önce de savunmalı kentlerin olduğu ifade edilmiş ve bu yerleşmelerin dış tehditlerden ziyade, yerel çekişmelere karşı yapılmış olduğu önerilmiştir (Melville, 2010: 89). Bazı araştırmacılar III. Salmanassar'ın sefer kayıtlarındaki ifadeden yola çıkarak metinde geçen "Artulu" şehrinin Kayseri civarında olması gerektiğini önermektedir (Aro, 1998: 96; Bryce, 2012: 142). Bu bölgede gerçekleştirilen araştırmalarda yazıtlar ve heykeltıraşlık eserleri (Akçay, 2020: 11-28) ile öne çıkan Kültepe, Kululu ve Sultanhan gibi merkezler bulunmasına rağmen, söz konusu merkezlerdeki arkeolojik araştırmaların yetersiz oluşu, Tabal yerleşimlerine dair bilinenleri sınırlamaktadır. Ancak metinlerde "Tuatti'nin krali şehri Artulu" ifadesi ile verilen yerleşimin, anlatımdaki coğrafi detaylar dikkate alındığında bir başkent veya krali şehirden ziyade Urartu ve Melidite sınırında yer alan bir sınır kenti olması daha uygundur.

III. Salmanassar, 23. saltanat yılında da Fırat Nehri'ni geçip Anadolu topraklarına sefer düzenlemiş ancak söz konusu sefer Melidite krali Lalla ile sınırlı kalmış, Tabal kralları ise Melidite'ye gelerek Asur kralına hediyelerini sunmuştur (Yamada, 2000: 214-215). Yukarıda kısaca bahsedilen seferlerden, Tabal krallarının Asur Devleti'ne ekonomik kazanımlar sağlanması amacıyla baskı altında tutulduğu, bölge ve çevresine düzenlenen seferlerin önceliğinin haraç ve vergi olduğu anlaşılmaktadır. Tabal Ülkesi'nin maden yatakları açısından zengin bir konumda oluşu, dönem için önemli ticaret yolları ve geçitlere yakınlığı, yalnız Asur için

değil Urartu gibi giderek güçlenen devletler için de cezbedici olmuş ve bu sebeple bölge üzerinde büyük güçlerin ilgisi eksik olmamıştır. Özellikle Bolcardağları civarında yoğunlaşan gümüş, bakır ve kurşun yataklarının yanı sıra bölgedeki demir yatakları (Dönmez, 2012: 178-179) MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Asur'un hedefi haline gelmiş ve bu ilgi III. Salmanassar'ın seferlerinde görüldüğü üzere Asur yazıtlarına da yansımıştır. Ancak bu dönemdeki hâkimiyet çabası çok uzun sürmemiş, Siyah Obelisk ve Nimrud Heykeli yazıtından anlaşıldığı kadarı ile bölgeden yalnızca 2 kez vergi alınmıştır.

III. Salmanassar döneminin sonlarında Asur'da yaşanan iç karışıklıklar, oğlu V. Şamsi-Adad'ın (MÖ 823-811) saltanatının ilk yıllarında da devam etmiştir. Her ne kadar V. Şamsi-Adad, sayıları 20'den fazla olan kentlerdeki isyanı Babil desteği ile bastırda da, bu dönemde Asur Devleti'nin çok fazla güç kaybına uğradığı anlaşılmaktadır (Kuhrt, 2009: 146). Asur kaynaklarında, III. Salmanassar dönemi ile III. Tiglat-Pileser dönemi arasındaki yaklaşık 80 yıllık sürede Tabal ile ilgili bilgilere rastlanmaması, Asur merkezindeki düşüş ile paralellik göstermektedir. Bu süreç içerisinde yalnızca III. Adad-Nirari dönemine (MÖ 810-783) tarihlenen ve net olarak okunamayan kırık bir tablet parçası üzerinde Tabal ifadesine rastlandığı belirtilmektedir (Akçay, 2011: 76). Tabal tarihi için başlıca kaynak olan Asur yazıtlarının bu dönemde susması, bölgenin tarihsel sürecinin bir bütün olarak incelenmesini engellerken, Asur'un güç kaybı yaşadığı söz konusu dönemde, gelişen ve yayılcı bir politika benimseyen Urartu kralı I. Argiştî'nin (MÖ 785/780-760) batı seferinde, Tabal ülkesinden kısmen bahsedilir. Horhor yazıtı ışığında I. Argiştî, babası Menua döneminde başlayan ve olasılıkla bölgenin yeraltı zenginliklerine sahip olmayı amaçlayan (Çilingiroğlu, 1994: 65) batı seferleri kapsamında Melidite'den vergi aldıktan sonra batıya devam etmiş ve kendi ifadesi ile "Tuatti boyunun ülkesine" girmiştir. Kralın bu ifadesi ile III. Salmanassar döneminde karşımıza çıkan ve hayatta olmayan Tuatti'ye gönderme yaptığı düşünülmüş (Akçay, 2014: 42) ve I. Argiştî'nin söz konusu batı seferinde Kayseri dolaylarına kadar ilerlediği önerilmiştir (Hawkins, 1979: 164).

Asur özelinde 80 yıllık duraklama döneminin ardından, III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-727) döneminde gerçekleştirilen politik ve askeri nitelikli yenilikler ile tekrar güç kazanılmış, bir başka ifade ile imparatorluğa giden yol açılmıştır. Bu dönemde esas rakip, Menua ve Argiştî dönemlerinde gittikçe güçlenen ve gerek batıda gerekse güneyde Asur'un çıkarlarını tehdit eden Urartu Devleti olmuştur. Urartu Devleti ve Kuzey Suriye kent devletlerinin, maden kaynakları ve ticaret yollarını tehlikeye atacak şekilde dönem dönem Asur karşıtı koalisyonlar oluşturması Que, Hilakku ve Tabal gibi bölgelerin önemini arttırmıştır (Dezsö, 2018: 154). Bu durumla eş zamanlı olarak, Asur'un Anadolu topraklarında uyguladığı stratejinin de değiştiği görülmektedir. Yukarıda III. Salmanassar döneminde birinci adım olarak görülen bölgeden haraç alma geleneği, yerini bölgeyi vasal yöneticilerle yönetme anlayışına bırakmıştır. Bu doğrultuda III. Tiglat-Pileser'in Nimrud/Kalhu'da ele geçen ve MÖ 738 yılına tarihlenen yıllıklarında, haraç alınan pek çok ülke arasında Tabal da yer almaktadır (Hawkins-Postgate, 1988: 37). Kral kendisine vergi ödeyen Tabal kralları arasında Taballı Uassurme, Tunnalı Ushhitti, Tuhanalı Urballa, Istundalı Tuhamme ve Hubisnalı Urimme'nin adlarını saymaktadır (Luckenbill, 1926: 276). Söz konusu metin, Tabal coğrafyasında ele geçen Luvi hiyeroglifli yerel yazıtlar ile eşleştirildiğinde, Taballı Uassurme'nin Tabal büyük kralı Wasusarma, Tuhanalı Urballa'nın ise Tuwana kralı Warpalawas ile aynı kişiler olduğu anlaşılmıştır. Metinde geçen Tunnalı Ushhitti'nin ise Avanos-Bohça yazıtından (Hawkins, 2000: 478) bilinen Atunnalı Kurti'nin babası Aswisi olabileceği önerilmektedir (Akçay, 2011: 78). Daha önce de belirtildiği gibi III. Tiglat-Pileser dönemi ile birlikte Tabal coğrafyasında da Luvi hiyeroglifli yerel yazıtlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz konusu yazıtlardaki kişi ve yer adlarının Asur yazıtları ile karşılaştırılması sonucu, Tabal krallarını kısmen de olsa kronolojik bir düzen içerisinde vermek ve Tabal coğrafyasına ait bazı merkezlerin lokalizasyon önerilerini yapmak mümkün olmuştur.

S. C. Melville (Melville, 2010: 92) ise bu duruma farklı bir şekilde yaklaşmakta ve Tabal'ın bu dönemde Asur'a bağlı bir krallık haline gelmesi ile ilk Luvi anıtlarının ortaya çıkışı arasında bir bağ kurmaktadır. Yazara göre, her ne kadar Asur'a verilen yüklü haraçlar, Tabal halkını ekonomik olarak zorlayıp, huzursuzluk yaratsa da, bu durum yerel elitlerin gücünün artması ile

sonuçlanmıştır. S. C. Melville'nin bu önerisi, Topada, Suvasa, Göstesin (Şenyurt, 2010), Sultanhan ve Kayseri yazıtlarında geçen "Büyük Kral Wasusarma" ifadesi ile daha anlamlı hale gelmektedir. Söz konusu yazıtlarda Wasusarma, babası ve kendisini daha önceki Hitit kralları gibi tanıtmakta ve daha açık bir ifade ile Tabal coğrafyasındaki konumunu belirtmektedir. Nitekim Nevşehir/Acıgöl sınırları içerisinde bulunan ve Wasusarma tarafından yazdırılan Topada (Weeden, 2010: 42) yazıtı da bu görüşü destekler niteliktedir. Tabal coğrafyasında "Parzuta" isimli bir kent çevresinde geçen savaşın anlatıldığı ve MÖ 730 yılına tarihlenen yazıtta, Wasusarma'nın yanındaki üç müttefiki ile birlikte isimleri bilinmeyen sekiz düşman krala karşı verdiği mücadele ve kazandığı başarılar anlatılmaktadır. Bölgedeki yerel yazıtlardan, Wasusarma'nın dost krallar olarak tanımladığı ve isimlerini verdiği krallar arasında Warpalawas'ın Tuwana (Niğde-Kemerhisar), Kiyakiya'nın ise Şinuhtu (Aksaray) çevresine hâkim olduğu bilinmektedir (Bryce, 2012: 148-150). Diğer kral Ruwata(s)'ın ise, Kululu 1 ve Kululu 4 yazıtları ışığında Wasusarma'nın babası II. Tuatti'nin bir beyi olabileceği önerilmektedir (Şenyurt-Akçay, 2018: 101). Söz konusu veriler ışığında, Topada yazıtı gerek Tabal coğrafyasına ait kral isimleri gerekse bölge hakkında coğrafi detaylar vermesi açısından Tabal tarihinin bu döneme ışık tutan en önemli yazılı kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemi aydınlatan bir başka önemli kaynak ise III. Tiglat-Pileser'in MÖ 729 yılına tarihlenen sefer yıllıklarıdır. Nimrud/Kalhu merkezli söz konusu metinlerde, III. Tiglat-Pileser başarılarına kayıtsız kalıp, kendisine itaat etmemekle suçladığı Wasusarma'yı tahttan indirdiğini ve yerine "Hiç kimsenin oğlu Hulli" olarak adlandırdığı birisini getirdiğini belirtmektedir (Tadmor-Yamada, 2011: 123). Kralın bu hamlesi Tabal'da yönetime direkt Asur müdahalesinin ilk örneği olarak görülürken, tahta geçirilen Hulli'den alınan ağır vergiler de, bağlı devlet modelinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak Y. Şenyurt ve A. Akçay, çağdaş yazılı metinler ve bölgedeki arkeolojik veriler ışığında tekrar yorumladıkları Topada yazıtını (Şenyurt-Akçay, 2018: 95-117), Wasusarma ve dostları ile Asur desteğini almış diğer krallar arasındaki bir mücadele ve bunun sonucunda Wasusarma'nın elde ettiği bir zafer anıtı olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan, Asur kral yazıtlarında asıl amacın ve çıkış noktasının kralların ve Asurluların övülmesi olduğu hatırlanırsa, Wasusarma gibi bölgenin önde gelen bir kralının mağlup edilmesi ve zafer kazanılması durumunda Asur'un bunu kullanması beklenmektedir. Bu çerçevede, Topada yazıtındaki dost kralların, olası bir taht değişikliğini kabul etmeyerek Hulli ve dolayısıyla Asur kralına karşı mücadele ettikleri ve MÖ 727 yılında III. Tiglat-Pileser'in ölümünden sonra düşman kralların Asur desteğini kaybetmeleri nedeni ile Wasusarma önderliğindeki bu birliğin savaştan galip çıktığı önerilmiştir (Şenyurt-Akçay, 2018: 101-102). Nitekim daha sonraki dönemde görüleceği üzere, II. Sargon'un (MÖ 721-705) Hulli'yi tekrar Tabal tahtına geçirdiğini belirten ifadesi, söz konusu ilk girişimin sonuçsuz kaldığı yönündeki düşüncüyü destekler niteliktedir. V. Salmanassar (MÖ 726-722) dönemi kayıtlarında adına rastlanılmamasına rağmen Hulli'nin sözde bu ilk döneminde, V. Salmanassar tarafından Asur'a sürüldüğünü öne süren araştırmacıların (Aro, 1998: 130; Kurt, 2010: 132; Hawkins, 1979: 163) yanı sıra, Hulli'nin yukarıda bahsedilen mücadeleler ışığında Tabal tahtına bu dönemde geçemediği ve Asur'a kaçtığı düşüncesi (Şenyurt-Akçay, 2018: 102-103) daha güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Tiglat-Pileser'in ölümünün ardından V. Salmanassar ve II. Sargon arasında yaşanan taht kavgaları nedeni ile Asur'un bu dönemde güç kaybettiği bilinmekle beraber, II. Sargon'un tahtı ele geçirmesi sonrası Asur hızlı bir şekilde eski gücüne kavuşmuştur. Anadolu özelinden bakıldığında ise II. Sargon dönemi genel olarak, Urartu ve Frig/Muşki gibi güçlerin başını çektiği, Tabal ve diğer Geç Hitit kentlerinin de zaman zaman destek verdiği isyanlar çerçevesinde şekillenmiştir. Anadolu ittifakı olarak da nitelendirilen bu birlikte, Tabal'ın maden yataklarına ve ticaret yollarına hâkim olmasına rağmen, küçük bir rolü olduğu belirtilse de (Kosyan, 2002: 192), söz konusu döneme tarihlenen Asur yazıtlarından Tabal'ın bu mücadelelerin merkezinde olduğu anlaşılmaktadır.

II. Sargon dönemine ait yıllıklardan, kralın saltanatının başlarında Hulli'yi Tabal tahtına çıkardığı öğrenilmektedir. II. Sargon'un "Hull'i'yi krallık tahtına oturttum ve Bit-Burutaş ülkesinin halkını toplayıp onun yönetimine verdim" (Luckenbill, 1927: 11) ifadesinde Tabal'ı Bit-Burutaş

olarak nitelendirmesi, kralın Tabal coğrafyasındaki idari düzenlemelerine dair ilk ipuçlarını sunmaktadır. Bu dönemde Bit-Burutaş'ın kesin sınırları bilinmemekle birlikte, II. Sargon'un Tabal coğrafyasında önceki dönemlerden farklı bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar II. Sargon saltanatının ilk yıllarında, Tabal topraklarını direkt Asur'a katmayıp, bölgeden düzenli vergi/haraç almayı amaçlasa da, bu dönemde Mita önderliğinde güçlenen Frig/Muşkiler'in Tabal coğrafyasındaki hamleleri, Asur kralının stratejisinin değişmesinde belirleyici olmuştur (Aro, 1998: 131). Bu duruma ek olarak, II. Sargon dönemi yıllıklarında Frig/Muşkilere sıkça rastlanması söz konusu dönemde Mita önderliğindeki Frig/Muşkilerin, Asur karşısında önemli bir güç ve tehlikeli bir rakip olduğunu kanıtlamaktadır. Frig/Muşki çerçevesinden bakıldığında ise Muşkili Mita'nın, Asur ile direkt temastan kaçınarak, çevredeki güç unsurlarını Asur'a karşı isyana teşvik ettiği bir politika izlediği görülmektedir (Elayi, 2017: 88).

II. Sargon'un Tabal topraklarına ilk seferi, kralın dördüncü saltanat yılına denk gelen MÖ 718 yılında gerçekleşmiştir. Söz konusu sefere ait metinde, Şinuhtu kralı Kiakki'nin vergisini ödememesi sebebi ile tahtından indirilip, ailesi ile birlikte sürüldüğü ifade edilmesine rağmen (Luckenbill, 1927: 4, 27), asıl amacın Kiakki ve Frig/Muşki yakınlaşmasını önlemeye yönelik olduğu düşünülebilir (Akçay, 2011: 81). Bununla birlikte Sargon yıllığındaki Kiakki ile Aksaray yazıtında adı geçen Kiyakiyas'ın aynı kişiler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Topada yazıtında Wasusarma'nın müttefiki olan ve Asur'a başkaldıran Kiyakiyas'ın, bu dönemde de, Asur karşıtı bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Şinuhtu'ya yapılan sefer sonucunda Kiakki'nin sürülmesi ile söz konusu kentin yönetimi Atunalı Kurti'ye verilmiş ve kentin yeni kralından, daha önceki döneme nazaran çok daha ağır şartlarda vergi/haraç alınmıştır (Elayi, 2017: 100; Luckenbill, 1927: 27). Metinden çıkarılacak bir başka sonuç ise Şinuhtu'lu 7350 savaşçının sefer sonunda sürgün edilmesi ile kentin askeri yönden güçsüz bırakıldığı ve yeni bir isyanın önüne geçilmek istendiğidir. Nitekim MÖ 713 yılında, babası Hulli'nin yerine tahta geçen Ambaris ile birlikte Kurti'nin de Asur karşıtı koalisyon içinde yer alması, II. Sargon'un bu hamlesinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu sefer sonucunda, MÖ 713 yılında Tabal'da birçok şeyin değiştiği anlaşılmaktadır. Kral'ın yazıtlarından bilindiği kadarıyla, Bit-Burutaş'ın başına Asurlu bir vali atanmış ve bölgeye Yeni Asur döneminde sıkça görüldüğü üzere, farklı bölgelerden nüfus aktarımları (Oded, 1979: 45) gerçekleştirilmiş ve bu yöntemle Bit-Burutaş kısa bir süre için bir Asur eyaleti haline gelmiştir.

II. Sargon'un MÖ 712 yılında Melid üzerine düzenlenen seferinin anlatıldığı metinlerde (Luckenbill, 1927: 12), kralın Tabal'ın doğu ve batı sınırlarında bir takım kaleler inşa ettiği ve Muşki, Tabal, Urartu arasında yapılabilecek olası bir ittifakın önüne geçmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan Y. Şenyurt ve A. Akçay, bu dönemde Urartu, Muşki ve yeni yeni görülen Kimmer tehditleri karşısında kısa zamanda yeni kaleler kurulmasının mümkün olmadığını belirtip, mevcut sınır yerleşimlerinin bir takım takviyelerle güçlendirilmiş olabileceğini önermektedir (Şenyurt-Akçay, 2018: 109). II. Sargon, 13. saltanat yılına denk gelen MÖ 709 yılı metinlerinde, Que Valisi *Aššur-šarru-ušur*'un Muşkiler üzerine üç kez sefer düzenlediğini ve bu sefer sonucunda önemli kazanımlar elde ettiğini anlatmaktadır (Luckenbill, 1927: 21-22). MÖ 715 ve MÖ 709 yıllarında olmak üzere, altı yıl gibi kısa bir süre içerisinde Muşkilere karşı kazanılan mücadeleler, Mita'nın baskısını sona erdirmiş ve Muşki kralı elçilerini II. Sargon'a gönderip, barış isteğinde bulunmuştur.

Yukarıdaki olaylarla aynı döneme tarihlenen Nimrud Tableti de Asur, Muşki ve Tabal ile ilgili detayları içermesi bakımından önemlidir. II. Sargon ile Que Valisi arasındaki yazışmaları içeren söz konusu metinden (Parpola, 1987: 4), Urartu ile ittifak arayışı içinde olan Que'li 14 elçinin, Muşkiler tarafından yakalanıp Que Valisi'ne teslim edildiği anlaşılmaktadır. Metnin devamında Asur kralının, Muşkilerin bu jestine olumlu karşılık verdiği ve Muşkili esirlerin serbest bırakılmasını istediği görülür. II. Sargon'un Mita'ya karşı bu olumlu tepkisinin altında yatan neden, Asur kralının Muşkiler aracılığı ile Tabal krallarını kontrol etme niyeti olarak açıklanmaktadır. Nitekim aynı metnin devamında (Parpola, 1987: 6) Tuwana bölgesine hâkim olan Warpalawas'ın, Atuna ve Istuandalılar'ın Bit-Paruta şehrini işgal etmelerinden çekindiği ve Que Valisi aracılığı ile durumu II. Sargon'a bildirdiği anlaşılmaktadır.

Tabal coğrafyasında III. Salmanassar (MÖ 858-825) döneminden itibaren kurulmaya çalışılan hâkimiyetin MÖ 8. yüzyılın son yıllarında bozulmaya başladığı görülmektedir. MÖ 705 yılında olasılıkla Kimmerler üzerine sefere çıkan II. Sargon'un, Tabal'da veya Tabal sınırında yer alan Til-Garimmu'da öldüğü kabul edilmektedir. Bu olaydan sonra bölgedeki Asur hâkimiyeti büyük ölçüde azalmış, giderek artan Kimmer tehdidi karşısında Urartu ve Frig/Muşki gibi krallıklar da güç kaybetmiştir (Akçay, 2014: 46). MÖ 8. yüzyılın son yıllarında yaşanan bu katotik süreç, Tabal coğrafyasındaki dengeleri değiştirmiş ve Tabal krallıkları söz konusu güç unsurlarının baskısından kurtulup, daha izole bir süreç yaşamışlardır. Tabal coğrafyasında III. Tiglat-Pileser dönemi ile bölgede görülmeye başlanan Luvi hiyeroglifli anıt ve yazıt geleneğinin de bu izole yaşam biçiminden etkilenerek sona erdiği düşünülmektedir (Elayi, 2017: 103).

Bu dönemden uzun bir süre sonra, direkt Tabal üzerine gerçekleştirilen ilk sefer ise Asarhaddon (MÖ 680-669) döneminde yapılmıştır. Kral, MÖ 679 yılında Teuşpa liderliği altındaki Kimmerler ile Tabal'ın güneyinde yer alan Hubuşnia ve Hilakku bölgesinde savaşmış ve galip gelmiştir (Akçay, 2014: 47). Yine bu dönem belgelerinde Kimmer, Melid ve Hilakku ile yapılan ittifak içerisinde yer alan Tabal kralı olarak, karşımıza İşgallu çıkmaktadır (Akçay, 2011: 98). Aynı yıllara tarihlenen bir kehanet metninde ise Taballı Mugallu, Kimmer ve Muşkiler ile müttefik olarak görülmektedir.

Tabal ile ilgili son bilgiler Asurbanipal dönemine (MÖ 668-627) aittir. Ancak bu dönem yazıtlarındaki tarihlendirme sorunları nedeni ile Asur hâkimiyetini kabul eden Mugallu'nun, Tabal tahtından ne zaman indirildiği bilinmemektedir (Aro, 1998: 84; Akçay, 2014: 49). Yazılı kaynaklardan, Tabal kralının bu dönemde yoğunlaşan Kimmer saldırıları sebebi ile zor duruma düştüğü ve Asur egemenliğini kabul etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Mugallu'nun Asur egemenliğine girmesi ile birlikte yaklaşık 200 yıl süren Tabal Krallığının sona erdiği kabul edilmektedir. Nitekim bu dönemden sonra, yazılı kaynaklarda da Tabal adına rastlanmaması bu duruma kanıt oluşturmaktadır.

Geç Demir Çağı

Asur Devleti'nin Orta Anadolu'daki varlığının sona ermesi ile çok uzun zamandan beri paylaşılabilen bu coğrafya önce Lidya-Med, daha sonra ise Lidya ve Pers krallıkları arasındaki mücadelelere ev sahipliği yapmıştır. Bu dönem kültürlerine ait yerel yazılı kaynakların sınırlı olması nedeni ile söz konusu politik oluşumlarla ilgili bilgilerin batılı kaynaklar çerçevesinde şekillendiği ifade edilmektedir. Ancak batılı kaynakların güvenilirliği hakkında soru işaretleri vardır ve buna rağmen uzun yıllar boyunca çağdaş Asur, Babil ve Pers kaynakları görmezden gelinmiştir (Erdan, 2018: 45). Bölgedeki tarihsel sürecin aydınlatılmasına yönelik yerel yazılı belgelerin çok sınırlı olduğunu belirten A. Kuhrt, (2009: 243) bu durumu *Eğer Urartu tarihi bir sis perdesi altındaysa, Frigya ve Lidya'nın ki kapkaranlıktır. Asur kaynaklarına ve Antik Yunan kaynaklarında sözü geçen dağınık ve gelişigüzel göndermelere güvenmek zorundayız* ifadeleri ile açıklamakta ve Frigya ile Lidya özelinde yoğun olarak nitelendirilebilecek arkeolojik verilerden, söz konusu krallıklar hakkında kısmen de olsa bilgi edinilebileceğini belirtmektedir.

Bölgede MÖ 7. yüzyılın ortalarında, Asur'un da bu dönemde sıklıkla mücadele ettiği Kimmerler'in, Tabal ve Lidya arasındaki bölgede hâkimiyet alanları oluşturduğu ve bölgedeki güçlerin varlığını tehdit ettiği bilinmektedir. Nitekim son yılları ve yıkılışları tartışmalı olsa da Frig/Muşkilerin de Kimmer saldırıları sonucu zayıfladıkları anlaşılır (Erdan, 2018: 47). Aynı dönemde Mermnad soyundan gelen krallar (Roosevelt, 2017, s. 46) ile bölgesel bir güç olmanın ötesine geçmeye başlayan Lidya Krallığı da Kimmerler ile mücadele etmiştir. Bu döneme tarihlenen Asur kaynaklarında (Luckenbill, 1927: 297, 326), denizin diğer tarafında yaşayan ve atalarının daha önce adını duymadığı Gyges'ten (Asur kaynaklarında Guggu) bahseden Asurbanipal (MÖ 668-627), Lidya Kralı'nın Kimmerlere karşı Asur desteğini istediğinden bahsetmektedir. Lidya Krallığı'nın doğulu kaynaklara ilk yansımaları bu şekilde olurken, Kimmer tehlikesinin bertaraf edilmesi sonrası Lidya'nın hâkimiyet alanının Orta Anadolu Bölgesi'ne nasıl genişlediği ise net olarak bilinmemektedir (Roosevelt, 2017: 50).

Asur, Urartu, Frig/Muşki gibi dönemin baskın güçlerinin ve Tabal gibi yerel konfederasyonların tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, Orta ve Doğu Anadolu'da meydana gelen politik boşluk Lidya ve Medler tarafından doldurulmaya çalışılmış ve bu süreç MÖ 585 yılında, Kızılırmak Nehri (Halys) çevresinde gerçekleştiği belirtilen savaş ile sonuçlanmıştır (Roosevelt, 2017: 50). Söz konusu mücadelelerin Kerkenes (Yozgat) ile eşitliği önerilen Pteria kenti çevresinde geçtiği belirtilip, Pteria yerleşmesi ile Medler arasında bir eşitlik kurulmaya çalışılsa da, Kerkenes'te yapılan çalışmalar kentin Frig/Muşki karakterini ortaya koymuştur (Summers-Summers, 2016: 157). Lidyalı Alyattes ve Medli Kyaksares liderliğinde gerçekleşen ve kazananı olmayan bu savaştan sonra, iki taraf arasında akrabalık kurulması ile barış sağlanmış ve bu dönemden sonra Kızılırmak Nehri (Halys) iki güç arasında sınır oluşturmuştur.

Bu dönemden kısa bir süre sonra, İran'daki Med hâkimiyetine son verip Pers/Akamenid egemenliğini başlatan II. Kyros (MÖ 558-530), topraklarını batıya doğru genişletmiştir (Garthwaite, 2011: 25-26). Kyros'un giderek güçlenmesi ve Med hâkimiyetindeki alanlarda görülen Pers varlığı, Lidya kralı Kroisos'un Kapadokya sınırını geçip, Kızılırmak Nehri (Halys) civarına ulaşması ile sonuçlanmıştır. Pteria çevresinde gerçekleşen savaşta (MÖ 547-546) kazanan olmamış ve Kroisos başkent Sardes'e dönüp, ordusunu bir sonraki sefer mevsiminde toplanmak üzere dağıtmıştır (Kuhrt, 2009: 369). Ancak Kyros, Kroisos'un ordusunu takip edip Sardes önlerine gelmiş ve Lidya ordusunun sayıca azlığından da yararlanıp, şehri kuşatmış ve kısa bir süre sonra Sardes'i ele geçirmiştir (Cahill, 2010: 340). Sardes'in ele geçirilmesi ile birlikte, Anadolu'da 200 yıl sürecek olan Pers hâkimiyeti başlamış ve bu süreç Büyük İskender'in bölgeye gelişine kadar (MÖ 334) sürmüştür.

Persler 200 yıllık süreç içerisinde hâkimiyet altına alınan toprakları, kendilerinden önceki Asur Devleti'nin eyalet modelinden de ilham alarak, satraplıklara ayırmışlar ve söz konusu satraplar egemen oldukları topraklarda Pers Kralı'nı temsil etmiştir (Kaya, 2018: 159). Temelleri II. Kyros döneminde atılan satraplık sistemi I. Darius döneminde, yeni düzenlemelerle geliştirilip, son halini almıştır. Orta Anadolu Bölgesi de ilk kez, I. Darius dönemine tarihlenen Behistun yazıtında karşımıza "Katpatuka" olarak çıkmaktadır. Anadolu'daki diğer satraplıklar gibi Perslere vergi vermekle yükümlü olan Kapadokya Satraplığı'nın batısında Paphlagonia ve Yukarı Frigya, doğusunda Armenia, kuzeyinde Karadeniz, güneyinde ise Toros Dağları yer almaktadır (Strabon, XII/2,10). Strabon, geniş bir alana yayılan ve sınırları zaman zaman değişim gösteren Kapadokya Satraplığı'nın kendi içinde 10 yönetim birimine bölünmüş olduğunu belirtip, bölgenin doğusundaki Kataonia ve Melitene'nin de bunlar içinde yer aldığını söylemiştir (Strabon, XII/1,2). Buna karşın O. Casabonne, Kataonia ve Melitene'nin Kapadokya'dan ziyade, Armenia Satraplığı sınırlarında olabileceğini söylerken, söz konusu iki yerleşimin Yeni Asur Dönemi kaynaklarında karşılaşılan Kammanu ve Meliddu ile eşitlenmesini önermektedir (Casabonne, 2007: 104).

Kapadokya Satraplığı MÖ 6. yüzyıldan itibaren Perslerin politikaları ve Anadolu'da yaşanan siyasi iklime göre kimi zaman tek bir satraplık olarak bazen de farklı satraplıklar bünyesinde Perslere bağlı kalmayı sürdürmüştür ve bu süre içerisinde birçok satrap (Sarıkaya, 2018: 498) tarafından yönetilmiştir. MÖ 4. yüzyıl ortalarında gerçekleşen satrap isyanları sırasında, Kapadokya satrabı Datames de (MÖ 385/384-361/362) ön planda yer almış ve isyanın bastırılması esnasında II. Artakserkses tarafından verilen bir emirle öldürülmüştür (Sarıkaya, 2018: 307). Bu sonuçtan sonra MÖ 360 yılında Kapadokya Satraplığı üzerinde idari bir düzenleme yapılmış, satraplık Kappadokia Tauros ve Kappadokia Pontos olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Sonuç

Geç Tunç Çağı sonunda gerçekleşen ve birbirini tetikleyen pek çok faktörün birleşmesi ile oluşan süreç batıda Miken, doğuda ise Asur ve Mısır gibi dönemin büyük güçlerinin ortadan kalkmasına veya zayıflamasına sebep olmuş, bunun sonucunda Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz Havzası'nda kurulan ekonomik sistem ve politik yapılanma sekteye uğramıştır. Yukarıda çeşitli öneriler ile detayları ve nedenleri üzerinde durulan söz konusu kriz yıllarından Anadolu toprakları da etkilenmiş ve bu dönemde, MÖ 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Anadolu'nun

büyük bir bölümünde siyasi birliği sağlamayı başaran Orta Anadolu merkezli Hitit Devleti de sona ermiştir.

Anadolu'da devlet mekanizmasının ortadan kalktığı ve politik örgütlenmenin görülmediği Erken Demir Çağı ise Orta Anadolu Bölgesi'nde, göç hareketleri ve mevcut düzenini koruyan kırsal toplulukların öne çıktığı bir süreç olarak tanımlanabilir. Yazılı kaynakların eksikliği nedeni ile Karanlık Dönem olarak adlandırılan Erken Demir Çağı'nda, özellikle bölgenin güneyinde yerel elitler üzerinden siyasi ve kültürel bir devamlılık süreci olduğuna dair öneriler, mevcut araştırmalar ışığında şu an için yetersiz kalmaktadır. Bu durumun aksine bölge genelinde, kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği Gordion, Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Çadır Höyük, Oluz Höyük, Uşaklı Höyük ve Ovaören gibi merkezlerde, söz konusu döneme ait tabakaların küçük alanlar ile sınırlı kaldığı ve arkeolojik materyallerin bir önceki döneme göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Başta mimari ve seramik olmak üzere yerleşimlerin niteliğinde görülen bu değişim, mevcut Erken Demir Çağı yerleşmelerinin merkezizetçi olmayan, yarı göçebe topluluklara ev sahipliği yaptığını ve bu sürecin barışçıl bir şekilde yaşandığını düşündürmektedir. Nitekim çağdaş Asur yazıtlarında da dağınık şekilde yaşayan farklı topluluklardan bahsedilmesi de bu düşünceleri kanıtlar niteliktedir.

MÖ 10. yüzyıl ile birlikte Orta Anadolu Bölgesi'nde yer alan merkezlerin büyüüp geliştiği ve bazılarının sur duvarları ve anıtsal kent kapıları ile öne çıktığı görülmektedir. Batıda Frig krallığı, doğuda ise muhtemel Tabal yöneticilerine ait korunaklı söz konusu yerleşimlerin, Erken Demir Çağı'nda geçim ekonomileri hayvancılığa bağlı toplulukların otlak alanları için mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. MÖ 9. yüzyılda Orta Anadolu ile ilgili bilgi veren Asur belgelerinde savunmalı yerleşimlere işaret eden ifadeler de, bölgedeki surlu merkezlerin iç çekişmeler sonucu ortaya çıktığını gösteren bir diğer kanıtı oluşturmaktadır. Söz konusu Orta Demir Çağı'nda bölgede ekonomik çıkarları doğrultusunda hâkimiyet kurmayı amaçlayan Asur baskısına karşı, Frig ve Tabal gibi politik oluşumların denge politikası izlediği ve zaman zaman Asur'a karşı farklı koalisyonlar içinde yer aldıkları görülmektedir. Gerek uzun yıllar devam eden Asur seferleri gerekse dönemin sonlarında görülen Kimmer akınları sebebi ile Frig ve Tabal krallıkları güç kaybederek tarih sahnesinden çekilmiş ve bölgedeki boşluk bu dönemden sonra Lidya krallığı tarafından doldurulmuştur. Ancak bölgedeki Lidya hâkimiyeti de uzun sürmemiş ve önce Lidya-Med daha sonra ise Lidya-Pers mücadeleleri Orta Anadolu Bölgesi'nde istikrarlı bir siyasi süreç yaşanmasına engel olmuştur. Geç Demir Çağı'nda (MÖ 550-330) siyasi olarak Pers-Akamenid hâkimiyeti altında yer alan Anadolu toprakları, Asur Devleti'nin eyalet sisteminden geliştirildiği düşünülen satraplık bölgelerine ayrılmış ve Orta Anadolu Bölgesi de, bu düzenlemeler sonucu Kapadokya Satraplığı sınırları içerisinde yer almıştır. MÖ 4. yüzyıl ortalarında gerçekleşen satrap isyanları sonucunda yapılan düzenlemeler ile iki farklı satraplığa ayrılan Kapadokya Satraplığı ve bölgedeki Pers-Akamenid hâkimiyeti Anadolu'nun diğer bölgeleri ile eş zamanlı olarak Büyük İskender'in hâkimiyeti ile ortadan kalkmış (MÖ 334) ve yaklaşık 200 yıllık Pers-Akamenid varlığı bu tarihten sonra sona ermiştir.

KAYNAKLAR

- AKÇAY, A. (2011). Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi, Gazi Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AKÇAY, A. (2014). "Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi* C.29, (1), 37-58.
- AKÇAY, A. (2020). "Tabal Heykeltıraşlık Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *HEFAD*. C.1, (2), 11-28.
- AKURGAL, E. (1955). Phrygische Kunst. Ankara: DTCF.
- ARO, S. (1998). Zur Geschichte und Materiellen Kultur des Zentalanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr., Helsinki University, Helsinki. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYDINGÜN, H. (2014). Uygur Dünyanın İlk Yıkılışı MÖ 1200. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- AYDINGÜN, Ş. - AYDINGÜN, H. (2013). "Erken Demir Çağı'nda İstanbul Boğazı Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişine Ait İlk Bulgular", *Arkeoloji ve Sanat*. (142), 65-78.

- BALZA, M. E. - MORA, C. (2015). "Memory and Tradition of the Hittite Empire in the Post-Hittite Period", *Tradition and Innovation in the Ancient Near East*, 4-8 July 2011, Penn State University Press, 427-437.
- BRYCE, T. (2012). *The World of Neo-Hittite Kingdoms*. New York: Oxford University Press.
- CAHILL, N. (2010). "Sardeis'te Pers Tahribi", *Lidyalılar ve Dünyaları*, Haz: N. Cahill, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 339-361.
- CASABONNE, O. (2007). "The Formation of Cappadocia: Iranian Populations and Achaemenid Influence", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia*, Haz: İ. Delemen, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul, 103-106.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. (1994). *Urartu Tarihi*. Bornova: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- D'ALFONSO, L. (2014). "The Kingdom of Tarhuntassa: A Reassessment of its Timeline and Political Significance", *Proceedings of the Eight International Congress of Hittitology*, 5-9 September 2011, Agade, Warsaw, 216-235.
- DEZSÖ, T. (2018). "Assurluların Anadolu Seferleri", *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, Haz: K. Köroğlu-S. Adalı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 128-161.
- DÖNMEZ, S. (2012). "Tabal Ülkesi'nin Metal Kaynakları Açısından Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, (6), 175-188.
- DÖNMEZ, Ş.- ABAZOĞLU, F. (2019). "Hitit Sonrası Kuzey-Orta Anadolu: Oluz Höyük'te Karanlık Çağ İle İlgili Yeni Bulgular" *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri C.1*, 8-14 Eylül 2014, Çorum, 237-260.
- DREWS, R. (2014). *Tunç Çağı'nın Sonu*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- ELAYI, J. (2017). *Sargon II, King of Assyria*. Atlanta: SBL Press.
- ERDAN, E. (2018). *Frig Kültürü ve Uygarlığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- GARTHWAITE, G. R. (2011). *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GENZ, H. (2003). "The Early Iron Age in Central Anatolia", *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, 8-9 November 2002, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 179-192.
- GÖTZE, A. (1957). *Kleinasien*. München: C. H. Beck'sche Verlag.
- GRAYSON, K. (1991). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*. Toronto: University of Toronto Press.
- HAWKINS, D. - POSTGATE, N. (1988). "Tribute from Tabal", *States Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, C.II, (1), 31-40.
- HAWKINS, D. (1979). "Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions", *Anatolian Studies*, (29), 153-167.
- HAWKINS, D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Vol.1. Part 2. Inscriptions of the Iron Age*. Berlin: De Gruyter.
- KAYA, M. A. (2018). "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *Cedrus*, (VI), 159-179.
- KERTAI, D. (2009). "The History of the Middle-Assyrian Empire", *Talanta*, (XL-XLI), 25-51.
- KOPANIAS, K. (2015). "The Mushki/Phrygian Problem from the Near Eastern Point of View", *NOSTOÍ, Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age*, Eds. N. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias, İstanbul: Koç University Press, 211-226.
- KOSYAN, A. (2002). "Sargon II and Kurtis of Atuna: An Interpretation", *Studia Linguarum*, C.3, (1), 191-203.
- KUHRT, A. (2009). *Eski Çağ'da Yakındoğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KURT, M. (2010). "Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 127-136.
- LUCKENBILL, D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*. Chicago: University of Chicago Press.
- LUCKENBILL, D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*. Chicago: University of Chicago Press.

- MACQUEEN, J. (2013). Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- MALLORY, J. (1989). In Search of the Indo-Europeans. London: Thames & Hudson.
- MELVILLE, S. (2010). "Kings of Tabal: Politics, Competition and Conflict in a Costested Periphery", *Rebellions and Peripheries in the Cuneiform World*, Ed. S. Richardson, New Haven: American Oriental Society, 85-107.
- MURAT, L. (2016). Anadolu'da Kaşkalar. Ankara: Hel Yayınları.
- NEVE, P. (1990). "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa", *Anadolu Araştırmaları*, (12), 21-40.
- ODED, B. (1979). Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire. Wiesbaden: Reichert.
- ÖZKAN, S. (1995). "Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. C.10, (1), 211-217.
- ÖZKAN, S. (1998). "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. C.13, (1), 71-81.
- PARPOLA, S. (1987). The Correspondence of Sargon II. Part I, Letters from Assyria and the West. Helsinki: Helsinki University Press.
- ROOSEVELT, C. (2017). Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- SANDARS, N. (1985). The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 BC. London: Thames & Hudson.
- SARIKAYA, S. (2018). Anadolu'da Persler Daskyleion Satraplığı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SCHACHNER, A. (2019). Hattusa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde. İstanbul: Homer Kitabevi.
- SEEHER, J. (2010). "After the Empire: Observations on the Early Iron Age in Central Anatolia", *Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*, Emery and Claire Yass Publications, Tel Aviv, 220-229.
- SEVİN, V. (1988). "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu", *Höyük*. (1), 51-64.
- SINGER, I. (1985). "The Battle of Nihriya and the End of the Hittite Empire", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*. C.75, (1), 100-123.
- SINGER, I. (2007). "Who Were the Kaska?", *Phasis*. C.10, (2), 166-181.
- STROBEL, K. (2005). "Aspekte eines Neuen Bildes der Entwicklung Anatoliens in der Frühen Eisenzeit", *Anatolian Iron Ages 5*, 6-10 August 2001, British Institute, Ankara, 195-210.
- SUMMERS, G. - SUMMERS, F. (2016). "Kerkenes Dağı İçkalesi: Orta Anadolu'da Bir Demir Çağı Başkenti", *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler*, Haz: S. Redford-N. Ergin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 157-180.
- ŞENYURT, S.Y. (2010). "Ovaören-Göstesin Geç Hitit/Luwi hiyeroglif yazıtı", Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar. DUB.SAR. É.DUB.BA.A., Haz: Ş. Dönmez, Ege Yayınları, İstanbul, 261-268.
- ŞENYURT, Y. - AKÇAY, A. (2018). "Topada Yazıtına Farklı Bir Bakış: Geç Hitit Döneminde Orta Anadolu'da Güç Dengeleri", *TÜBA-AR*, (22), 95-117.
- TADMOR, H. - YAMADA, S. (2011). The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria. Indiana: Penn State University Press.
- VOIGT, M. - HENRICKSON, R. (2000). "Formation of the Phrygian State: The Early Iron Age at Gordion", *Anatolian Studies*. (50), 37-54.
- WARD, W. - JOUKOWSKY, M.S.-ASTRÖM, P. (1992). The Crisis Years: The 12th Century B.C. from Beyond the Danube to Tigris. Iowa: Kendall Hunt Pub.
- WEEDEN, M. (2010). "Tuwati and Wasusarma: Initiating the Behaviour of Assyria", *Iraq*, (72), 39-61.
- WOUDHUIZEN, F.C. (2006). The Ethnicity of the Sea Peoples, Erasmus Universiteit, Rotterdam. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YAKAR, J. (1993). "Anatolian Civilization Following the Disintegration of the Hittite Empire: An Archaeological Appraisal", *Tel Aviv*. C.20, (1), 3-28.
- YAKAR, J. (2006). "Dating the Sequence of the Final Destruction/Abandonment of LBA Settlements: Towards a Better Understanding of Events that led to the Collapse of the Hittite Kingdom", *Byzas*, (4), 33-52.
- YAMADA, M. (2011). "The Second Military Conflict Between Assyria and Hatti in the Reign of Tukulti-Ninurta I", *Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale*, C.105, 199-220.

- YAMADA, S. (2000). The Construction of the Assyrian Empire. A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859-824 BC) Relating to His Campaigns to the West, Leiden: Brill.
- ZANGGER, E. (2016). The Luwian Civilization. İstanbul: Ege Yayınları.

İnternet Kaynakları

HARİTA 1: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/cities-and-urban-life-in-the-hittite-world-a-trail-search> (Erişim tarihi: 04.05.2023)

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.